

ΟΙ ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΗΣ ΛΕΒΗΝΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΡΥΘΜΩΝ

Μέχρι σήμερον συνεπεία τῆς ἐλλείψεως καλῶς στρωματογραφημένων ἀνασκαφῶν ἀσαφῆς παρέμενεν ἡ ἐξέλιξις τῆς κεραμεικῆς τῶν προανακτορικῶν ἐν Κρήτῃ χρόνων. Τὸ χρονολογικὸν σύστημα τοῦ Ἄρθουρου Ἐβανς, τὸ ὁποῖον διακρίνει χωριστὰς φάσεις ἐξέλιξεως τῆς κεραμεικῆς διὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐπεκρίθη ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Χατζιδάκη, τοῦ Ὁμπεργκ καὶ ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριξαν ὅτι ὅλαι αἱ φάσεις αὐταὶ εἶναι οὐσιαστικῶς σύγχρονοι καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐξέλιξις ρυθμολογικῆ τῆς κεραμεικῆς, ἀλλὰ μόνον τοπικὰ ἐργαστήρια καὶ διαφοραὶ ποιοτικαί. Ἡ ἀποψις αὕτη φαίνεται ἀντίθετος πρὸς τὸν ἐξελικτικὸν χαρακτῆρα τοῦ καθόλου μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλως καὶ μόνον ἐκ τῆς παρακολουθήσεως τῶν σχημάτων ἐξάγεται ὅτι π. χ. ἡ πρόχους τοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς ἀνήκει εἰς περισσότερον προκεχωρημένην βαθμίδα ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρόχους τοῦ ρυθμοῦ Κυπαρισσίου καὶ Ἁγίου Ὀνουφρίου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Λεβήνος κατέδειξαν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συγχρόνων ρυθμῶν ἢ περὶ ρυθμῶν ἐξελισσομένων ἐντὸς μικρᾶς μεταβατικῆς περιόδου, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ καθ. Λόρο Λέβι καὶ τελευταίως ὁ Palmer, καθ' ὅσον δὲν δύναται νὰ κληθῆ μεταβατικὴ μία ἐποχή, ἣτις σαφῶς διακρίνεται εἰς πλείονας ἐπὶ μέρους φάσεις. Ἀντιθέτως ἔχομεν ἀρκούντως μακρὰν ἐξέλιξιν διακρινομένων ρυθμῶν. Ἐπιβεβαιοῦται οὕτω τὸ χρονολογικὸν σύστημα τοῦ Ἐβανς, ὑπὲρ τῆς ἀπολύτου παραδοχῆς τοῦ ὁποῖου ἐτάσσετο τελευταίως κυρίως ὁ Σαοῦλ Οὐάινμπεργκ. Ἐν τούτοις, ὡς εἶναι φυσικόν, τὰ νέα συμπεράσματα δὲν ἄγουν εἰς ἀπόλυτον παραδοχὴν τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἐβανς, οὔτε εἰς πλήρη ἀνατροπὴν, ἀλλ' εἰς διόρθωσιν αὐτῶν καὶ μάλιστα ἐπὶ σημείων, τῶν ὁποίων τὴν ἀδυναμίαν εἶχε διαγνώσει αὐτὸς οὗτος ὁ ἀνασκαφεὺς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μίνωος.

Εἰς Λεβήνα ἀνεσκάφησαν μέχρι σήμερον πέντε θολωτοὶ τάφοι ἐσωτερικῆς διαμέτρου πέντε περίπου μέτρων, ἀνήκοντες εἰς συστάδας τάφων μετὰ ἐξωτερικῶν δωματίων χρησιμευόντων διὰ τὴν λατρείαν. Ἐκ τούτων ὁ σημαντικώτερος εἶναι ὁ τάφος Π εἰς θέσιν Γεροκάμπος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐν Μεσαρᾷ ὁ μόνος μέχρι σήμερον γνωστὸς τάφος τῆς πρώτης πρωτομινωϊκῆς φάσεως. Τοῦτο ὡς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων

(ἄνω τῶν 700) ἐπιτρέπει τὴν ἐξαγωγὴν ἀσφαλῶν συμπερασμάτων.

Οἱ ἐμφανιζόμενοι εἰς τὸν τάφον Π τῆς Λεβήνος ρυθμοὶ ἔχουν κατὰ στρώματα ὡς ἀκολούθως: Εἰς τὸ βαθύτερον στρώμα ἀπαντοῦν ἀποκλειστικῶς οἱ ΠΜ I ρυθμοὶ Πύργου μὲ σιλβωτὴν διακόσμησιν γραμμῶν, δικτυωτῶν, πεταλούδων, καὶ Ἁγίου Ὀνουφρίου μὲ διακόσμησιν γραπτὴν ὄχι μόνον ἐρυθράν, ἀλλὰ καὶ λευκὴν - κτρινωπὴν¹. Τῆς τελευταίας αὐτῆς σπανίας τάξεως ἀπαντοῦν πολλὰ δείγματα. Ὡς πρὸς τὰ σχήματα συνήθης εἶναι ἡ «κυκλαδική» κυλινδρική πυξίς μετὰ ποδῶν καὶ πώματος φέρουσα διακόσμησιν Πύργου. Τὸ γνωστὸν ἐκ Πύργου, Κράσι καὶ σποραδικῶς ἐκ Κυπαρισσίου καὶ Ἀρχαλοχωρίου² μέγα ἀμφικωνικὸν ποτήριον ἀπουσιάζει. Εἰς τὸν ρυθμὸν Ἁγίου Ὀνουφρίου ἀνήκουν κυρίως ἀγγεῖα δίωτα μετὰ σφαιρικῆς γάστρας καὶ κυλινδρικοῦ λαμποῦ³ καὶ σπανιώτερον ραμφόστομοι πρόχοι καὶ κύπελλα, ὡς καὶ πλάστικα ἀγγεῖα (ἐν εἰς σχῆμα χοιριδίου) καὶ πυξίδες μετὰ τρυπητῶν ἀποφύσεων, ἐπίπεδοι περὶ τὸν λαμόν, κατὰ κυκλαδικὰ πρότυπα. (πβ. Zervos, L' art des Cyclades, σ. 54, εἰκ. 6, 7, 8).

Κύπελλα μελανὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ δαπέδου φέρουν κερατοειδεῖς ἀποφύσεις, μοναδικὴ δὲ εἶναι μία μεγάλη πυξίς μετὰ πώματος καὶ λαβῶν⁴, αἱ ὁποῖαι συνεχίζουσιν ὑπονεολιθικὰς παραδόσεις, προελθοῦσα ἐπίσης ἐκ τοῦ δαπέδου.

Τὸ ἀνώτερον στρώμα εἶναι τελείως διάφορον: ἀπαντᾷ τώρα ὁ ρυθμὸς Βασιλικῆς εἰς τοπικὴν παραλλαγὴν (δείγματά του ἔχομεν καὶ ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ χρονολογικῶς νεωτέρων κτισμάτων). Ἀπαντῶσι ἐπίσης σφαιρικαὶ πυξίδες μετὰ πώματος καὶ πυκνῆς χαρακτῆς διακοσμῆσεως⁵, ἧτις ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰ νῦν τὸ πρῶτον ἀπαντῶντα λίθινα ἀγγεῖδια ἐκ πρασίνου στεατίτου⁶, ἐπίσης δὲ σειρὰ μικρῶν μονοχρῶμων ἀγγείων, κυρίως προχοῖδια μετὰ ἐπιπέδου πυθμένος, τὰ γνωστὰ ἐκ Τραπέζας πώματα μετὰ λαβῆς ἢ δίσκοι προσφορῶν καὶ λοπάδες μετὰ ἡ ἄνευ προχύσεως. Ἡ φάσις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ΠΜ II τοῦ Ἑβανς⁷, γίνεται δὲ νῦν ἀκριβέστερον γνωστή, διότι σειρὰ

¹) Πβ. διὰ τὴν πρῶτον χρῆσιν τῆς «Light or Dark» τεχνικῆς ΠΜ I σ. 62 - 3.

²) ΠΜ I εἰκ. 19 ἔναντι σελ. 59.

³) Πβ. τὸ ἐκ Κυπαρισσίου «Κρητικὰ Χρονικά, Ε' 1951, πίν. ΙΔ', εἰκ. 2,2.

⁴) Ἀπεικόνισις τῆς ἐδημοσιεύθη εἰς «London News» 6. 8. 60, σ. 226, εἰκ. 10.

⁵) Πβ. Annuario XIII-IV 1930 - 1 σ. 236, Zervos, L' art de la Crète, σ. 145, εἰκ. 126, 127.

⁶) Πβ. Vaulted Tombs πίν. XXXVIII 1051.

⁷) ΠΜ I εἰκ. 40. Διὰ τὰς συγχρόνους «τραπέζας προσφορῶν» αὐτ. σ. 76 εἰκ. 43α, β.

τεφρῶν ἀγγείων καὶ πυξίδων, ἡ ὁποία ἀπεδίδετο ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦδου εἰς τὴν ΠΜ I⁸, ἀποδεικνύεται τώρα ΠΜ II. Ἄλλως πάντες οἱ τάφοι τῆς Μεσαρῆς ἀρχίζον μετὰ τὴν ΠΜ II φάσιν (μόνον εἰς Σαλάμι εὐρέθησαν ΠΜ I τινὰ ὄστρακα) καὶ τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ πάντας τοὺς τάφους τῆς Λεβήνος πλὴν τοῦ τάφου II. Τοῦτο εὐκολύνει τὴν διάκρισιν τῶν ἐποχῶν. Σπανιώτατα ἀπαντᾷ ἡ σπείρα, καὶ δὴ ὄχι γραπτῆ, ἀλλ' ἀνάγλυφος.

Τῆς ἐπομένης ΜΜ Ia φάσεως τὰ ἀντικείμενα εὐρίσκονται εἰς πάντας τοὺς τάφους τῆς Λεβήνος εἰς τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ΠΜ II φάσις στρώμα, πλὴν τοῦ τάφου IIa, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ δύο φάσεις χωρίζονται μετὰ πυκνὸν στρώμα ἄμμου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκαλύφθησαν αἱ παλαιότεραι (ΠΜ II) ταφαί. Ἡ φάσις ΜΜ Ia χαρακτηρίζεται ἐκ τοῦ κυπέλλου μετὰ ἡ ἄνευ ποδὸς καὶ ταινίας φαιᾶς ἢ λευκῆς ἐπὶ φαιοῦ εἰς τὰ χεῖλη⁹, τῆς «τσιῖερας» μετὰ σωληνωτῆς διανοιγομένης προχύσεως ὡς ἀπὸ Πατρικιᾶς Φαιστοῦ¹⁰, τοῦ ἀμφορίσκου μετὰ διακοσμήσεως φαιῶν δίσκων¹¹. Ρυθμὸν Barbotine ΜΜ Ia ἢ Ib χρόνων ἀπέδωσε μόνον ὁ τάφος III.

Τὴν στρωματογραφίαν τῶν ἀγγείων παρακολουθεῖ μετὰ ἱκανῆς σαφηνείας καὶ ἡ στρωματογραφία τῶν κοσμημάτων, σφραγίδων καὶ ὄπλων. Τὸ ΠΜ I στρώμα ἀπέδωσε μόνον πηλίνας ψήφους, τὸ δὲ ΠΜ II - ΜΜ Ia στρώμα ἀπέδωσε ψήφους λιθίνας, χρυσᾶς καὶ ἐκ φαγεντιανῆς, κυλινδρικής, σφαιρικής καὶ λεπτοτάτης δισκοειδῆς. Αἱ σφραγίδες — μόνον ἐκ τοῦ ἀνωτέρου στρώματος — εἶναι ἐκ πρασίνου λίθου καὶ συχνότατα ἐξ ἔλεφαντοστοῦ. Τὰ σχήματα εἶναι κωνικά, δακτυλιοειδῆ καὶ σπανιότερον πλαστικά, πτηνά, κεφαλαὶ κυνῶν, κ. λ. καὶ τὰ χαράγματα συνήθως ἀπλᾶ γραμμικὰ διασταυρούμενα καὶ σπανιότερον σιγμοειδῆ, σπειροειδῆ (ἐν δείγμα τοῦ ἀενάως ἔκτατοῦ διὰ σπειρῶν) καὶ ἄπαξ μαιανδροειδῆ. Ὀλίγα εἶναι τὰ χαλκᾶ ἐγχειρίδια, γλωσσοειδῆ εἰς τὴν ΠΜ II καὶ ἐπιμήκη εἰς τὴν ἐπομένην φάσιν καὶ τὰ κυκλαδικὰ εἰδῶλια, συνήθως σχηματικά, ἀπαντῶντα ἤδη εἰς τὴν ΠΜ I, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ΠΜ II στρώματα, πιθανῶς ὡς κατάλοιπα τῆς προηγουμένης περιόδου. Καὶ τὰ λίθινα ΜΜ I ἀγγεῖα διακρίνονται τῶν παλαιότερων.

Ἡ ΠΜ III ἐποχὴ ἀπουσιάζει καὶ, ὡς εἶχεν ὑποθέσει ὁ ἴδιος ὁ Ἔβανς¹², πρέπει ὀριστικῶς νὰ θεωρηθῆ ὡς ΜΜ I ρυθμὸς τῆς ἀνατολ. Κρήτης. Ἡ ἀπάλειψις τῆς ἐπιφέρει μεγάλην διαύγειαν εἰς τὴν εἰκόνα ἐξελίξεως τῶν προανακτορικών ρυθμῶν καὶ ἐξηγεῖ διατὶ τόσον συχνά

⁸) Π. γ. Vaulted Tombs πίν. I 4193, 4188, 4119.

⁹) Πβ. PM I σ. 173 εἰκ. 122 ἀρ. 7, 8, 9.

¹⁰) Πβ. καὶ PM I σ. 144 εἰκ. 105 δεξιὰ καὶ L. Banti Guida εἰκ. 55 B.

¹¹) Πβ. τὸ ἀγγεῖον ἀριθ. 9369 ἐκ Τραπεζας (Μουσεῖον Ἡρακλείου).

¹²) PM I σ. 164.

ἀντικείμενα τῆς ΠΜ ΙΙ εὐρίσκονται ὁμοῦ μετὰ ἀντικειμένων τῆς ΜΜ Ια, ὄχι μόνον εἰς Λεβήνα, ἀλλὰ καὶ ἄλλοῦ. Δέον νὰ παρατηρηθῆ ὅτι δὲν ἀρκεῖ ἡ κεραμικὴ μετὰ διακοσμήσεως creamy-white ἐπὶ μελανοῦ¹³ διὰ νὰ κατασκευάσῃ τις μίαν ἐποχὴν, καὶ ὅτι οὐδεὶς γνωρίζει ἀκριβῶς ποῖα εἶναι αἱ ἐξελίξεις τῶν λοιπῶν σχημάτων καὶ διακοσμήσεων κατὰ τὴν ὑποθετικὴν αὐτὴν φάσιν.

Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν ἔχομεν ἐκ Λεβήνος τρεῖς σκαραβαίους τῆς ΙΒ' Δυναστείας¹⁴, πάντως ὄχι παλαιότερους, οἵτινες, προερχόμενοι ἅπαντες ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων (εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐξ ἀποκλειστικῶς ΜΜ Ια στρώματος), ἐπιβεβαιοῦν τὰς ἀπόψεις τῶν κ. κ. Hutchinson καὶ Aström, ὅτι ἡ φάσις αὕτη ἀρχεῖται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ΙΒ' αἰγυπτιακῆς δυναστείας.

¹³) ΡΜ Ι σ. 109 εἰκ. 76, σ. 113 εἰκ. 80 α.

¹⁴) Εἷς ἐκ τούτων, ὁ ἐκ τοῦ τάφου Ι, ἀπεικονίζεται εἰς «London News» 6. 8. 60, σ. 226 εἰκ. 12.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ

Ν. Πλάτων.—*Αἶαν σημαντικὴ εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν τάφων Λεβήνος ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλεξίου. Πράγματι διαφωτίζει ὀλοκληρωτικῶς τὸ θέμα τῆς παλαιότερας στρωματογραφίας. Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ μνημονευθῆ ἐνταῦθα, ὅτι ἤδη ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Μαρινάτου εἰς πρωτομινωτικὸς θολωτὸς τάφος, ὁ ὁποῖος πράγματι ἀπέδωκεν ἐν πολὺν πρώϊμον, ΠΜ Ι, σύνολον εἶναι ὁ τάφος τοῦ Κράσι. Καὶ εἶναι εὐτύχημα ὅτι ὁ κ. Ἀλεξίου ἀνίχνευσε ἐν τῇ αὐτῇ περιοχῇ καὶ ἄλλους τάφους, τοὺς ὁποῖους μελλοντικῶς θὰ ἀνασκάψῃ καὶ οἱ ὁποῖοι ἀναμφιβόλως θὰ διαφωτίσουν καλύτερον τὴν πρώϊμον μινωικὴν στρωματογραφίαν.*

Στυλ. Ἀλεξίου.—*Ὁ ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου ἀνασκαφὴς εἰς Κράσι τάφος εἶναι ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ἔδωκε σύνολον ΠΜ Ι. Ἀλλ' ἐγὼ ὠμίλησα μόνον περὶ τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς καὶ σχετικῶς μὲ τούτους ἐθεώρησα παλαιότερους τοὺς τάφους τῆς Λεβήνος.*